

PASEN EN PINKSTEREN

Johan Goud

Niet zien en toch geloven

Pinksteren met Thomas

In een Pinksterdienst op 11 juni 2000, in de Remonstrantse kerk te Den Haag, bracht Johan Goud het evangelie van Pinksteren in verband met de gedichtencyclus 'Die Kunst der Fuge' van Rutger Kopland en met gedachten van Bonhoeffer. Uitgangspunt was de Johanneïsche zaligspreking: 'Zalig zij, die niet gezien hebben en toch geloven'.

Prof. dr. J.F. Goud is bijzonder hoogleraar wijsgerige theologie aan de Universiteit Utrecht, remonstrants predikant te Den Haag en lid van de redactieraad van Interpretatie.

'Zalig zij, die niet gezien hebben en toch geloven' (Johannes 20:29b). Deze zaligspreking, vermeld in het Johannes-evangelie, staat geheel in de lijn van andere zaligsprekingen die Jezus zou hebben uitgesproken. Het zijn spreuken die iets zeggen over de zaligheid, het geluk, van gelovigen, over de vervulling van hun leven. Door de manier waarop ze geformuleerd zijn en door de inhoud die ze hebben, zijn ze typisch geworden voor het evangelie en voor Jezus. Het geluk dat ze proclameren is een vreemd geluk. Ze verbinden de zaligheid vaak met armoede, ontbering, vrijwillig afzien van: zalig de armen van geest, zalig de treurende, zalig jij die huilt, zalig de hongerenden naar de gerechtigheid, zalig de vervolgd. En zo lezen we hier: zalig die niet gezien hebben. Een vreemde en uiterst sobere zaligspreking is dat, een die in het niet zien, in het onvoltooid blijven een voorwaarde van geluk vindt.

Pinksterervaring

Ze vormt de afsluiting van het verhaal over Thomas – een verhaal dat zijn gecompliceerde Pinksterervaring, zijn moeizaam ontvangen van de Geest beschrijft. Bij de anderen, zijn medediscipelen, was het om zo te zeggen probleemloos verlopen. Jezus verscheen aan hen, blies op hen en sprak: Ontvangt de heilige geest. Maar Thomas deelde die ervaring niet met hen; hij was als eerste in onze situatie, hij was er niet bij maar hoorde ervan. En hij eist dezelfde ervaring op, hij wil zien en aanraken. Dat is de ene en meer bekend geworden kant van Thomas, zijn kritische kant.

Maar dan gebeurt iets merkwaardigs. Het gecompliceerde verhaal over de Pinksterervaring van Thomas is een dramatisch verhaal: er gebeurt iets met Thomas. Wat hij precies ondervindt en doormaakt, staat niet beschreven. Maar als Jezus aan hem verschijnt, roept die kritische Thomas het uit: Mijn Heer en mijn God! Hij had een objectieve, min of meer experimenteel beheerste ervaring willen opdoen. In plaats daarvan valt hem een ervaring toe. Hij ervaart dat Jezus leeft, hoewel alles erop wees, dat hij dood en voorgoed voorbij was. Hij hoort een stem die de stilte van het graf opheft. Het moet een onrustbarende ervaring zijn geweest. Thomas wilde zelf zien en kreeg wat hij wilde; maar wat hij zag,

ontsnapte aan zijn begrip en beheersing.

Iets daarvan, iets van deze aard maken wij allen soms mee. We vormen ons beelden van wie wijzelf zijn en wie de ander is en we verbeelden ons dat zonder die beelden alles wegvalt. We raken aan die beelden verknocht, alsof alles maar dan ook alles ervan afhangt dat jij sterk bent of juist zwak, slim of juist dom, lief of assertief, trouw of een vrijbouter. Ontvankelijk leven is anders. Dat vraagt geduld van je, de bereidheid te aanvaarden dat beelden verschuiven en soms verdwijnen. Dat niet jij alleen of aller-eerst bepaalt hoe het met jezelf en anderen gesteld is, maar dat stemmen van anderen jou toespreken. Levenskunst is de kunst van het omgaan met zulke wisselingen en verschuivingen, met het verdwijnen van beelden en met 'inspraak' van anderen.

Thomas hield vast aan zijn beeld van Jezus. Hij wilde aanraken en door te zien bevestigd worden in wat hij al wist. Hij moest leren, dat het eigenlijke geluk te vinden is op de weg van hen die niet zien en toch geloven. Die ontdekking werd zijn Pinksterfeest.

Kunst der Fuge

Het niet-zien aanvaarden, omgaan met de onvoltooidheid, fragmentarisch geloven. Het symbool van deze kunst – deze levenskunst – kunnen we in de Kunst der Fuge van Bach vinden. Niet alleen omdat het, naar men zegt, onvoltooid is gebleven. Maar vooral door de muziek zelf, door die verbijsterende veelheid van melodieën en thema's die met elkaar verstrengeld zijn en uiteengaan, elkaar zoeken, soms even samen vallen, en weer wijken. Een symbool van het zelden of nooit voltooid en volledig zijn, dat ons bestaan als geheel kenmerkt. Rutger Kopland schreef er zijn verstilte en weemoedige gedichten over. De 'Kunst der Fuge' doet hem denken aan ons eigen eindeloos in beweging zijn, aan de herinneringen en de verlangens die ons beheersen. Herinnering waaraan en verlangen waarnaar? Gaandeweg wordt dat ongrijpbaarder – en toch blijven ze ons tot het eind toe vervullen. Tot het onbepaalde uitbreekt, waarbij Kopland zich niets anders dan de dood kan voorstellen: de zee, het onvindbaar voorbij zijn, sneeuw waarin nog geen stap is gezet. Zo is het voor Kopland en het is alsof hij zich door te schrijven oefent in het fragmentarisch leven en het onherroepelijk einde van alles.

Die Kunst der Fuge

Rutger Kopland

I

Zo dwalen gedachten, dwalen ze zich herhalend
als beken door bergwei, altijd een beetje anders,

altijd een beetje hetzelfde, allemaal naar iets
verlangend, een ergens, elders een herinnering

zoekend daar naartoe. En hun verlangen is niets
dan de kracht van water, hun herinnering niets

dan oevers, ergens, elders zijn ze de zee.

II

De ruimte van een winters woud van hoge beuken,
en uit de kruinen daalt het, opnieuw en opnieuw,

herhaalt zich deze beweging van ooit eens naar later,
voor de duur van dat dalen, blad na blad na

Hun herinnering is niets dan deze ruimte, en niets
hun verlangen dan dit vallen, dit zich neerleggen

tussen de anderen, dit onvindbaar voorbij zijn.

III

De zwermen vogels boven het dal, die vluchtige
momenten van bij elkaar horen en uiteen vallen.

al die herhalingen waarin wordt gezocht naar die
ene beweging, waarin herinnering en verlangen

verdwijnen in elkaar, het vinden van die momenten,
en het verliezen. Wat hen bindt en uiteen drijft

zijn kou, wind, grijze daken in de diepte.

IV

En hoog in de winterse ijle voetsporen in de sneeuw,
een man en een vrouw die hierheen kwamen lopen, hier

– stappen het enige wat van hen bleef, een paar lijnen
dunne, door elkaar heen dwalende lijnen, herinnering

en verlangen, die beide, maar waaraan en waarnaar –
hier waar wij zijn, niets dan wij, en sneeuw,

sneeuw waarin nog geen stap is gezet.

V

Het dwaalt, vloeit samen, valt uiteen, verdwijnt,
en het herhaalt zich, alsof er steeds weer iets

moet worden gezocht, gevonden, verloren, gezocht,
alsof er steeds weer iets moet, iets moet zijn

voor het verdwijnt en daarna.

Johan Goud over de cyclus Die Kunst der Fuge van Rutger Kopland

Deze vijf gedichten onderstrepen het niet zien dat ons bestaan kenmerkt, en de weemoed die dat met zich meebrengt. Het zijn mijmeringen over waarnemingen tijdens een bergwandeling in de winter: het stromen van een beek, het vallen van bladeren, het vliegen van vogels, de sporen van de twee wandelaars in de sneeuw. In dat alles ziet Kopland een beeld van de herinnering en de verwachting die ons leven beheersen en vervullen. Ze vervullen ons, tot alles uitloopt in het onbepaalde van de dood. In een publiek gesprek dat ik met Kopland voerde (gepubliceerd in de Boekenweekuitgave 'Mijn God', 1997), zei hij over deze gedichten:

'Ik heb geprobeerd om iets te doen dat in de poëzie, anders dan in de muziek, eigenlijk niet kan: dat je door elkaar heen tegelijkertijd twee, eventueel drie of vier melodieën hoort, die elkaar naderen, soms samenvallen, dan weer uiteengaan. Op papier kan dat niet omdat je niet alles tegelijk kunt lezen, zoals je in de muziek wel alles tegelijk kunt horen (...) De melodieën in mijn gedichten zijn de herinnering en het verlangen; het verlangen kan er niet zijn zonder een herinnering aan iets en een herinnering kun je niet hebben zonder dat je verlangt. Het gaat in deze gedichten om het moment waarop die twee met elkaar samenvallen en waarin er niet meer herinnerd en niet meer verlangd wordt. Op dat moment worden ze bij wijze van spreken tegelijkertijd beleefd, zoals de muziek een moment van samenvallen van al die melodieën kan suggereren, waarna ze weer uiteengaan. Je herinnert je dat moment, je hoopt dat het weer terugkomt, je verlangt ernaar. Dat is wat hier over het leven wordt gezegd. Er is het moment waarop de herinnering en het verlangen samenvallen. Voor het verdwijnt leef je er in herinnering en verlangen naar toe en daarna is er niets meer: de zee. Moeder natuur weet niks van ons, ze heeft ons gemaakt en zich daarna omgekeerd.'

Foto: Anton Sinke
Florence

In een heel ander perspectief komen deze dingen bij Dietrich Bonhoeffer te staan. Wat hij erover schrijft vormt een contrast met wat Rutger Kopland schreef, al sluit het een het ander niet uit. Samen vormen ze het contrapunt van deze overdenking: Kopland die niet ziet, Bonhoeffer die toch gelooft.

Dietrich Bonhoeffer zit in zijn cel in Berlijn, gevangen vanwege zijn verzet tegen Hitler. Uiteindelijk zal hij, vlak voor het einde van de oorlog, worden opgehangen. Een jonge, hoog begaafde theoloog, met een leven voor zich. Hij denkt na over het fragmentarisch leven. Sommige fragmenten hebben eeuwige waarde omdat alleen God ze zou kunnen voltooien. Ze zijn niet uit onmacht, door luiheid of bij toeval, maar

noodzakelijk fragment gebleven. Denk maar, zo merkt hij op, aan de *Kunst der Fuge*. Die onvoltooide maar volmaakte muziek van Bach troostte Bonhoeffer. In een brief uit de gevangenis schrijft hij: 'Als ons leven maar in de verte lijkt op zo'n fragment, als daarin tenminste één kort ogenblik de (...) veelheid van thema's samensmelt, (...) als daarna hoogstens nog het koraal 'Vor Deinen Thron tret' ich allhier' kan worden ingezet, dan willen we niet klagen over ons fragmentarisch leven maar er blij om zijn.'

Wachten

We keren terug naar Thomas en naar de zaligspreek van wie niet ziet maar toch gelooft. Oorzaken en redenen voor het niet zien zijn er overstelpend vele. Hoe vaak voelen we ons niet door geheimzinnigheid omringd en bedreigd? Hoe weinig weten we maar: van de sterren bijkans meer dan van onszelf. En dan zijn er het onrecht en de wreedheid die ons aan alles doen wanhopen. En de dood die het leven afbreekt en onvoltooibaar maakt. 'Moeder natuur weet niks van ons', zei Kopland, 'ze heeft ons gemaakt en zich daarna omgekeerd.' Wat overblijft, is 'het onvindbaar voorbij zijn'. Zo voelen we ons vaak genoeg – als gevangenen in een wolk van niet weten en niet zien.

En toch geloven? Bonhoeffer schreef daarover. Hij schreef over de kunst van het fragmentarisch geloven en noemde het: *wachten op Gods tijd*. Eens zullen de mensen leren spreken op de manier van Jezus, eens zullen zij God kunnen aanroepen op een manier die de dingen verandert en terecht brengt. 'Tot dan toe zal de zaak van de christenen in stilte en verborgenheid geschieden; maar er zullen mensen zijn die bidden en de gerechtigheid doen en die op Gods tijd wachten.'¹

Wachten op Gods tijd. Het schijnt dat Jezus ongezien naar binnen komt, precies daar waar jij je verborgen zou willen houden – in een kamer die voor de wereld zorgvuldig gesloten blijft. Het gaat erom op hem te wachten, zo stil te worden dat je zijn woorden hoort en zijn adem voelt:

Vrede zij jou. Ontvang de heilige geest. Ik zend je uit om mijn werk van verandering en bevrijding voort te zetten. Zoals God mij gezonden heeft, zo zend ik jou.

¹ Geciteerd werd uit: Rutger Kopland, *Voor het verdwijnt en daarna*, Amsterdam 1985; D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*, 1951, de brief van 23.2.44, en de 'Gedanken zum Taufstag von D.W.R.' (Mai 1944).